

DEN MÅNGTYDIGA EMPIRIN. SYNPUNKTER PÅ VÄLJARRATIONALITETENS PROBLEMATIK

Dag Anckar

---

1. Några inledande kommentarer

Vetenskaperna genomgår förändringar som kan beskrivas i termer av olika utvecklingsförlopp och olika utvecklingskriterier. Statskunskapens utveckling har sålunda karaktäriserats på många olika sätt, varav ett är att skilja mellan (1) en prebehavioral era, kännetecknad av »critical independence without precision»; (2) en behavioral era, kännetecknad av »precision without criticism»; och (3) en postbehavioral era, kännetecknad av »precision with criticism».¹ Syftet med denna uppsats är inte att granska i vilken mån omdömen av denna art generellt är berättigade, men det påpekandet vill vi i varje fall inledningsvis göra att mycket av det som nu förutsättes ersätta och efterfölja det »behaviorala» och det »positivistiska» inte ter sig överhövan imponerande — epitetet »criticism without precision» kanske kunde finna en viss användning. Kritiken mot behavioralismen tenderar även att fördunkla och nedvärdera dess obestridliga betydelse för statskunskapen som disciplin, och vi finner det viktigt att påminna om den uppfattning *Robert Dahl* gjorde sig till tolk för när han år 1961 skrev att behavioralismen för statskunskapen hade varit en räddning ur en hotande isolering: »In retrospect, the 'behavioral' revolt in political science was, if anything, excessively delayed».²

Behavioralisterna vägledades i stor utsträckning av ett missnöje med disciplinens splittring och oförmåga att frambringa exakta data som kunde relateras till varandra på en högre abstraktionsnivå. »As I look at the work of political scientists in the twentieth century, I am most impressed first, with the absence of any unifying definition, unifying method, or unifying theory agreed upon by the profession or reflected in their research», skrev *Evron Kirkpatrick* i sin ofta citerade inledande artikel i *Essays on the Behavioral Study of Politics*.³ Det torde emellertid vara rimligt att säga att det råder en viss diskrepens mellan den målsättning behavioralismen formulerat och de resultat man uppnått. *David Easton* har komprimerat återgett behavioralismens innehåll i några punkter som bl.a. innefattar: (1) sökande efter invarianser i politiskt beteende; (2) sökande efter verifierbar och systematisk kunskap; (3) fokusering på

kvantifiering och tekniska metodförbättringar; och (4) isärhållande av fakta och värden.⁴ Bedömer vi hur väl man har lyckats förverkliga dessa punkter måste omdömet bli blandat, och särskilt gäller detta valforskningen, som naturligt nog varit ett centralt arbetsfält för den statsvetenskapliga behavioralismen. Härmed vill vi inte säga att valforskningen skulle ha misslyckats i sitt frambringande av kunskap — alldeles tvärtom. Den har gett oss ett kunskapsunderlag som snarast tagit formen av ett faktaberg: resultat från otaliga undersökningar har hopats på varandra och många invarianta drag har kunnat upptäckas. I andra avseenden har framstegen emellertid varit mindre märkbara och detta gäller kanske särskilt upprättandet av en systematisk kunskap, d.v.s. kunskapsstrukturer. Det är t.ex. fortfarande oklart hur väljarbeteende egentligen skall förklaras, vad det är som gör att människor i val röstar som de gör. Väljarbeteende har relaterats till snart sagt alla tänkbara bakgrundsvariabler, men de empiriska fynden har inte kunnat inordnas i övergripande och konsekventa förklaringsmönster: teoribildningen ter sig tämligen fragmentarisk och svårfångad.

Syftet med min framställning är att diskutera en av de frågor som valforskningen enligt vårt förmenande inte kunnat besvara. Är genomsnittsväljaren rationell, d.v.s. träffar han sitt val utgående från rationella eller andra bevekelsegrunder? Frågan är viktig ur många synpunkter; jag skall nämna tre. För det första kan man peka på den metodologiska omständigheten att en modell för rationellt väljarbeteende kunde närma valforskningen till annan forskning kring aktörers val av alternativ. För det andra är väljarrationalitet ett viktigt element i en bedömning av om den klassiska liberala demokratiteorins förespråkare eller kritiker kommer närmare sanningen.⁵ (De förra hävdar som bekant participationens personlighetsutvecklande och därmed rationalitetsbefrämjande karaktär, de senare apatins konstruktiva funktion för systemstabilitet). För det tredje är väljarrationalitet ett viktigt element även i en bedömning av vilka feedbackslingsor som utmärker det politiska systemet. Om vi visualiserar den politiska helhetsprocessen i de välkända eastonska systemtermerna får vi en processkedja med beståndsdelarna input-konversion-output-outcomes-input o.s.v.,⁶ och det är klart att människor upplever outcomes på olika sätt och reagerar olika på dem. Håller vi oss till den eastonska terminologin säger vi att outcomes återverkar på de behov (wants) ur vilka input framspringer, och att systemet bl.a. på detta sätt är kopplat till sin omgivning.⁷ Föreställningen om en feedback-koppling utgår här uppenbarligen från ett antal antaganden, av vilka ett har att göra just med väljarrationaliteten. Att rösta i val är nämligen ett sätt (av många) att förmedla input till systemet, och om detta sker rationellt, d.v.s. så att människor väljer parti därför att de tror att ett visst parti är bättre skickat än andra att påverka outcomes via den samhälleliga värdefördelningen, då är det befogat att säga att man har att göra med en feedbackslinga som korrigerar innehållet i den politiska systemprocessen.

2. Vad är väljarrationalitet?

Vid denna punkt är det kanske skäl att precisera vad vi menar när vi talar om väljarrationalitet. Begreppet rationalitet har som bekant varit föremål för en omfattande samhällsvetenskaplig debatt, men vi kan inte här närmare gå in på denna, utan får nöja oss med konstaterandet att det rigorösa betraktelsesätt enligt vilket rationalitet förutsätter att en aktör (1) klagör sina mål; (2) definierar alla tänkbara medel att nå målen; (3) känner konsekvenserna av medlens tillämpning; och (4) på basen av detta väljer det medel som leder till högsta måluppfyllelse, naturligt nog inte har betraktats som särskilt fruktbart. Som *Krister Ståhlberg* påpekar är det numera trivialt att konstatera att det inte finns beslutfattare som fyller alla de krav en sådan rationalitetsuppfattning ställer.⁸ Vad man i stället — i anslutning till det betraktelsesätt *Herbert Simon* gjorde sig till tolk för redan 1947⁹ — opererar med är en uppmjukad rationalitet, där man talar om begränsat rationella beslutsprocesser i motsats till rationella sådana. Kort sagt är det fråga om följande:

Ett mål är ett utfall ett subjekt helst ser realiserat i sin omgivning i en tidsintervall (under förutsättning att detta utfall kan realiseras). Detta mål kan formuleras antingen med ett optimeringskrav, varvid det avser det bästa utfallet, eller med ett satisfieringskrav, varvid det avser ett tillfredsställande utfall i en aktuell omgivning. Vi kan följaktligen tala om optimeringsmål och satisfieringsmål, och skillnaden kommer bl.a. till uttryck i att målen ställer olika krav på subjektets information: medan en optimeringsmålsättning är exklusiv, förutsätter en numrerbar utfallsmängd för olika tillståndsvariabler och kräver att man kan visa att ett utfall är det bästa möjliga, tillåter en satisfieringsmålsättning en samtidig existens av flera mål och kräver endast att man visar att ett utfall satisfierar en ändlig villkorsmängd.¹⁰ I anslutning till detta menar Simon att nyttofunktionen kanske inte är kontinuerlig utan antar endast värdena 0 och 1, varvid det senare alternativet står för ett val, ett beslut, som är satisfieringsorienterat¹¹ — aktören bestämmer sig för det första handlingsalternativ som fyller detta villkor. Aktörer kan alltså inte beakta alla omständigheter som är för handen i en komplex beslutssituation, ej heller kan de insamla och bearbeta all den information som är nödvändig för att man skall erhålla en fullständig bild av handlingsalternativen och deras följder. De beaktar endast några medel och utfallen av dem uppskattar de med hjälp av tämligen enkla tumregler, en analys som resulterar i ett val av ett medel som ger ett tillfredsställande resultat.¹² Målsättningen är inte optimerande utan satisfierande, men agerandet är inte desto mindre rationellt.

I och med detta har vi emellertid endast presenterat en allmän uppmjukning av ett rigoröst rationalitetsbegrepp; vi har ännu inte sagt vad man allmänt förstår med väljarrationalitet. Frågan är inte alldeles lätt att besvara av den enkla anledningen att olika uppfattningar gjort sig gällande på denna punkt, upp-

fattningar som fäster olika vikt vid olika element. Vi skall något uppehålla oss vid dessa element.

En nödvändig förutsättning för att en väljare A skall betraktas som rationell är uppenbarligen att han genomför en kalkyl, d.v.s. väger t.ex. en kandidat mot en eller flera andra. Denna förutsättning är dock enligt vår mening endast nödvändig, inte tillräcklig. Vi bör vidare kunna förutsätta att A baserar sin kalkyl på överväganden av politisk natur, inte på överväganden av personlig eller psykologisk natur — i anslutning till det resonemang *Anthony Downs* utvecklar i sin kända och klassiska *An Economic Theory of Democracy* hävdar vi att ett *politiskt* rationellt beteende hos A är ett sådant beteende som han tror är ägnat att främja hans *politiska* mål. Downs ger här ett exempel som går ut på att en man A av politiska skäl känner en dragning till parti X, samtidigt som hans hustru är benägen att få raseriutbrott, om han inte röstar på parti Y.¹³ Om A nu sätter hemfriden högre än sin önskan att X måtte vinna över Y är det ur en personlig synpunkt helt rationellt av honom att rösta på Y; icke desto mindre blir vår dom i väljarsammanhang över honom hård: vi klassificerar honom som irrationell. Ett annat exempel finner vi i en artikel av *Kendall Baker* och *Oliver Walter*, där författarna framhåller att en person som träffar sitt val utgående från sådana kriterier om kandidaten har vita tänder eller en sexig make/maka inte gärna kan anses vara lika rationell som den person som träffar sitt val på basen av t.ex. politiska issues.¹⁴

Detta betraktelsesätt innebär naturligtvis att vi skapar en abstraktion, att vi bortser från komplexa motiv, att vi från den ekonomiska teorin lånar föreställningen om den rationella konsumenten. Icke desto mindre är betraktelsesättet nödvändigt. Om vi skulle överge det blev hela diskussionen kring väljarrationalitet tämligen meningslös, ty vi skulle ställas inför konklusionen att alla väljare är rationella, eftersom deras beteende — vilket det än är — är orienterat mot något mål.¹⁵ *William Riker* och *Peter Ordeshook* har visserligen rätt när de understryker att en teoretiker inte borde överföra sin egen tolkning av mål på det beteende han observerar¹⁶ — innebärande bl.a. att röstning på en kandidat med sexig maka i väljaren A:s ögon kan vara politiskt rationellt; A kanske upplever att kandidaten tack vare sin maka och dennes attribut har goda förutsättningar att driva en sak — men vi är uppenbarligen tvungna att postulera något om distinktioner för att här komma vidare.

Kännetecknande för en rationell väljare — vi talar alltså här nu om en begränsad rationalitet — är då att han genomför en kalkyl utgående från politiska aspekter och en information om dessa aspekter som han anser vara tillräcklig, samt att han rangordnar några alternativ på basen av denna information. Om vi följer Downs terminologi kan vi säga att politiken i samhället utmynnar i en ström av aktiviteter från styrelsen, som konstituerar en utilitetsinkomst för den enskilde väljaren. Denne röstar i ett val på det parti han antar kan tillförsäkra honom en större utilitetsinkomst än något annat

parti; han framkalkylerar sin partidifferential.¹⁷ Att observera är att denna process konkret kan gestalta sig på många olika och till synes t.o.m. motstridiga sätt. Särskilt gäller detta de kalkyler som skall företagas inom ramen för ett mångpartisystem, där vi lätt inser att det kan vara rationellt för en väljare A att rösta på ett annat parti (X) än det parti (P) han gillar mest.¹⁸ Detta gäller t.ex. när A anser att P som ett litet parti inte kommer att kunna göra sig gällande i motsats till X som i A:s ögon utan att vara det bästa alternativet ändå kan utgöra en relevant motvikt till partiet Y, som A innerligt avskyr. En annan väljare som delar A:s uppfattning av P men ändå ger P sin röst kan emellertid bete sig lika rationellt — han kanske är framtidsorienterad och räknar med att P växer till sig, eller så kalkylerar han med att en proteströst för P är ägnad att väcka de större partierna till insikt om att deras politik varit förfelad.¹⁹ Downs gör även det allmänna påpekandet att röstavgivande är både svårare och viktigare i ett mångpartisystem än i ett tvåpartisystem, svårare därför att antalet möjliga utfall är flera, viktigare av just samma orsak, d.v.s. därför att utfallen kan skilja sig mer från varandra än vad fallet är inom ett tvåpartisystem.²⁰ En omständighet som inverkar fördunklande på väljar-rationalitetens informationsunderlag är koalitionsmöjligheterna för partier i ett mångpartisystem — en väljare A står här inför det faktum att hans röst mer innebär ett stöd den policy en koalition skall bedriva än ett stöd för den speciella politik hans parti P skall bedriva, och för A gäller det följaktligen att överväga vilka koalitioner P är villigt att medverka i och med vilken grad av kompromissbenägenhet detta kan ske.²¹

3. Rationalitet och irrationalitet: två tolkningar

Det första vi bör säga när vi diskuterar den oklara frågan om väljar-rationalitet är att oklarheten inte härrör ur ett bristande allmänt statsvetenskapligt intresse för rationalistiskt orienterade frågeställningar. Alldeles tvärtom: rationalistiskt orienterade föreställningar är sedan länge statsvetenskapligt allmängods, och till stöd för detta påstående skall vi här bara nämna det stora intresset för matematisk politisk teori, innefattande bl.a. spelteori och koalitionsteori, samt den traditionella och växande entusiasmen för ett överförande av ekonomiska teorier på statskunskapens fält.²² Oklarheten står snarare att finna i det faktum att detta intresse inte slagit igenom på val-forskningens område. Valforskningen kännetecknas av en fokusering på faktiskt observerat beteende, medan ett rationalistiskt betraktelsesätt är uppbyggt kring en teoretisk rekonstruktion av detta beteende, en rekonstruktion

som är formell till sin natur och är beroende av ett axiomsystem. *Hannu Nurmi* har i ett sammanhang gjort det ganska träffande påpekandet att rationalistiska teorier på sätt och vis är relaterade till statskunskapen på samma sätt som »computer science» är relaterad till psykologin — »both computer science and the formal theories for rational behavior are concerned with the behavior of ideal actors in formally described environments», framhåller Nurmi.²³ För valforskarna har en sådan aktör varit en främmande figur, de har arbetat nära den konkreta empiriska nivån och de har på denna nivå frambringat en stor mängd deskriptioner, som emellertid är tolkningsmässigt oklara och kontroversiella. Detta gäller inte minst frågan om väljarkårens rationalitet.

Ett genomgående drag i de resultat valforskningen frambringat är att väljarkårens stora majoritet är stabil, d.v.s. upprepar sitt röstningsbeteende från ett val till ett annat. Vi kan anföra några spridda exempel från olika håll och nämna att amerikanska undersökningar visat att över 3/4 av väljarna i ovansagd mening är stabila.²⁴ En undersökning i Sverige visade att 87 % av väljarna redovisade ett konsistent beteende i fyra val under perioden 1956—1960;²⁵ ur en undersökning i Norge kan vi se att 86 % av väljarna redovisade ett sådant beteende i stortingsvalen 1961 och 1965;²⁶ ur en undersökning i Finland kan vi se att 89 % av väljarna redovisade ett sådant beteende i riksdagsvalen 1962 och 1966.²⁷ Vi har alltså grovt taget att göra med två klasser av väljare, en majoritet stabila väljare och en minoritet rörliga väljare. Frågan blir hur det beteende dessa klasser uppvisar skall bedömas: är det ena beteendet rationellt och det andra irrationellt, eller är båda typerna av beteende antingen rationella eller irrationella?

I tidigare doktrin rådde inte någon större oklarhet på denna punkt. Forskarteamet *Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson* och *Hazel Gaudet* präglade i sin klassiska undersökning *The People's Choice* (1944) en uppfattning som inte hade särskilt mycket till övers för väljarrationaliteten, och denna uppfattning verifierades i ett antal senare, likaså klassiska arbeten på valforskningens område — vi kan här nämna *Berelsons, Lazarsfelds* och *William McPhees* studie *Voting* (1954); *Angus Campbells, Gerald Gurins* och *Warren Millers* studie *The Voter Decides* (1954); och *Campbells, Philip Converses, Millers* och *Donald Stokes* undersökning *The American Voter* (1960).²⁸

I dessa undersökningar skapade man sig en bild av participationen i väljarkåren genom att mäta olika värden, såsom t.ex. det politiska intresset, det psykologiska engagemanget i politiken, i vilken mån man diskuterade politik och försökte övertyga andra om hur man bör rösta, graden av mediaexposition, den politiska kunskapen o.s.v.²⁹ De konklusioner man kom till gick för det mesta ut på att värdena var låga: intresset och engagemanget var svagt, den politiska kunskapen dålig, benägenheten att införskaffa information liten. De stabila väljarnas val av parti fann man bäst kunde förklaras med partiidentifikation, ett begrepp som står för den relation mellan individ och parti som finner

sitt uttryck i att individen känner samhörighet med ett parti och anser sig tillhöra detta. För individer som känner en dylik samhörighet fungerar partiet som en referensgrupp, och individerna tenderar att beakta gruppens normer när de tar ställning till sakfrågor: partiidentifikationen fungerar som ett perceptivt filter som bringar den inkommande informationen om verkligheten i överensstämmelse med individens partipreferens. En självständig åsiktsbildning var det inte fråga om; denna fick bestämmas av partiuppfattningen. Partibyterna bedömdes inte bättre, tvärtom menade man sig ha empiriskt belägg för satsen att de var ännu sämre informerade och intresserade än de stabila väljarna. För det i och för sig rimliga antagandet att man just bland partibyterna kunde finna väljare som rationellt omprövat sina tidigare val fann man inget stöd: »For those who change political preferences most readily are those who are least interested, who are subject to conflicting social pressure, who have inconsistent beliefs and erratic voting histories», hette det t.ex. i *Voting*.³⁰

Sammanfattande kan vi då i likhet med *Leif Lewin* säga att de ledande valforskarna ger en mörk bild av folkets förmåga att leva upp till demokratiska ideal.³¹ Väljarna är inte så politiskt aktiva, intresserade och engagerade som demokratins teoretiker önskade, och om rationalitet kan inte vara tal: »If any one unifying conception has emerged from the original large scale studies it is that the average voter is irrational», sammanfattar t.ex. *Michael Shapiro*,³² medan *Eugene Burdick* skriver att »If rationality is defined merely as the possession of information necessary to make a decision, ratiocination on that information, and the self-conscious evolution of a decision, the voter is, by and large, not rational».³³

Saken kunde alltså synas klar. Hållbarheten i de ovannämnda teserna har emellertid på senare tid allvarligt ifrågasatts, och den rationella väljarproblematiken har aktualiserats utgående från andra infallsvinklar, där man frågar sig om tolkningen av det som uppnåtts på den deskriptiva nivån verkligen är rimlig. Vi kan inleda vår diskussion av detta med att se på den rörliga delen av väljarkåren, d.v.s. partibyterna.

Resultatet att partibyterna är sämre informerade och mindre intresserade och engagerade har ifrågasatts från många håll — vi nämner här *V. O. Key* och *Harry Daudt*, som i kritiska andrahandsanalyser av amerikanska och engelska undersökningar kommit till helt andra tolkningar.³⁴ *Key* hävdar t.ex. att resultatet i själva verket visar att partibyterna är rationella; att de fattar partiståndpunkt i enlighet med sina attityder i sakfrågor. Något särskilt lågt politiskt intresse finner han inte heller hos de rörliga väljarna. Samma konklusion gör *Bengt Särllvik* i en nyligen publicerad specialstudie av skillnader mellan stabila och rörliga väljare: han finner inte stöd för tesen att partibyterna generellt sett utgör ett oengagerat och passivt skikt i valmansgård. Däremot finner han en skillnad i åsikter: partibytarkategorierna intar genomgående en

åsiktsmässig mellanposition, om man jämför med de stabila anhängarna av de partier som de skiftade emellan. Man kan — skriver Särilvik — betrakta detta som en indikator på att partibytarkategorierna innefattar väljare som faktiskt haft en åsiktsmässig bakgrund för att ompröva sitt partival.³⁵

Hur skall dessa skillnader i tolkningar och resultat egentligen förklaras? Är partibytarna på det hela taget rationella eller inte? Vem har rätt, den tidigare valforskningens företrädare eller deras kritiker?

Definitiva svar på dessa frågor kan inte ges, men vi bör — i anslutning till de kommentarer Lewin gör i sin diskussion av dessa divergerande resultat — peka på en metodologisk omständighet som synes peka i den riktningen att kritikerna har rätt. Den tidigare valforskningens bild av de irrationella och ointresserade partibytarna faller i mycket tillbaka på det faktum att man studerat väljare som bytt parti under själva valkampanjens gång och under dess inflytande; undersökningarna har koncentrerats till själva valrörelsen. Som Lewin påpekar måste detta inrymma en felkälla,³⁶ som vi nästan skulle vara benägna att beteckna som systematisk. Vad man inte beaktat är det enkla faktum att partibytan kan ha skett mellan val men före valkampanjen — greppet att studera beteende under kampanjer förmår då inte fånga in dessa mellanvalbytare. Om vi illustrerar detta med ett enkelt exempel, kan vi anta att en väljare A i ett val N röstat för ett parti X, men att han, sedan han följt X:s agerande under tiden efter N kommit till slutsatsen att han gjort ett dåligt val och att han vid valet N+1 skall rösta på Y. A gör även så och låter inte sitt beteende påverkas av kampanjen före N+1. Han är otvivelaktigt en rationell bytare, men en undersökning som beaktar endast skeenden under kampanjen före N+1 klassificerar inte honom som en sådan. Klassificeringen gäller endast personer som byter parti under kampanjen, och det är ett rimligt antagande att just dessa personer kännetecknas av ett svagt politiskt intresse och ett ytligt politiskt engagemang; att vi just här finner personer som kan falla för en kandidat med vita tänder eller sexig maka. Risken för felslut är således alldeles uppenbar: man undersöker irrationella element och generaliserar från detta till rationella element.

Vad ovanstående utmynnar i är att det är åtminstone lika rimligt att säga att partibytarna är rationella som att de är irrationella. Även om förhållandet är oklart, kan vi här för resonemangets skull acceptera den förra tolkningen, men detta för oss inte långt. Som vi sett utgör partibytarna endast en liten del av den totala valmanskåren, som övervägande är stabil. Frågan blir om denna stabilitet är ett uttryck för rationalitet eller irrationalitet.

Att man varit benägen att se stabiliteten som ett stöd för satsen om den irrationella väljaren har vi redan sagt. Även denna uppfattning har emellertid börjat ifrågasättas, och man har bl.a. dragit i tvivelsmån om de uppmätta participationsvärdena verkligen skall anses vara så »låga» som valforskarna vill hävda.³⁷ Ur rationalitetsbedömningens synvinkel är emellertid en annan

invändning kanske mer central, och denna invändning har att göra med förhållandet mellan orsak och verkan vid partiidentifikation. Som en utgångspunkt för vår diskussion av denna invändning kan vi exempelvis ta nedanstående tablå (tabell 1) som hämtats ur en finsk valundersökning.³⁸ Tablåns vänstra halt återger ett antal påståenden om motiv för valbeteende, dess högra hälft anger hur många av de respondenter som helt instämde i eller tog avstånd från dessa påståenden var helt säkra på sin partiståndpunkt. Den empiriska svarsfördelningen synes ge vid handen att två grova typer av motivgrupper framträder, nämligen å ena sidan motiv som inte är alldeles vanliga bland respondenter med säker partiståndpunkt, å andra sidan motiv som är frekventa. De förra indikerar en rörlighet och vilja till aktiv prövning, de senare en passivitet och en fixering vid bedömningsgrunder som man kunde kalla okritiska. En konklusion kunde då vara att väljare som är ovilliga till omprövning, traditionsbundna och därmed också irrationella tenderar att dominera de segment av väljarkåren som har en stark övertygelse om sin partiståndpunkt.

Är detta sätt att resonera på basen av den föreliggande deskriptionen rimligt? Är det nödvändigtvis irrationellt att rösta på ett visst sätt därför att man gjort så tidigare, därför att man brukar rösta så i den sociala närmiljö där man är förankrad eller därför att detta sätt svarar mot ens allmänna övertygelse? Svaret kan vara ja, men det kan även vara nej. På var och en av de tre punkter vi här nämnt kan man göra invändningar mot tolkningar som går i den riktningen att beteendet är irrationellt.

Tabell 1. Några uppgifter om vissa röstningsmotiveringars förankring i valmanskåren.

Påstående:	Partiståndpunktmässigt säkra väljares andel av respondenter som	
	helt instämmer	absolut inte instämmer
1) Jag stöder inget särskilt parti utan röstar än på det ena, än på det andra	24	80
2) Jag har redan för länge sedan slagit fast min partiståndpunkt och förblir vid den	93	27
3) Jag ger min röst åt det parti som bäst har drivit saker som är angelägna för personer i min ställning	68	72
4) Partivalet är inte en huvudsak för mig, utan jag röstar på en person jag finner lämplig	31	68
5) Jag röstar på det parti som mina närmaste egna har röstat på	75	61
6) Jag stöder ett parti vars principer svarar mot min egen övertygelse	80	36

Beträffande den första punkten lyder invändningen helt enkelt att det inte behöver vara så att man har vissa åsikter därför att ens parti hävdar dem, det kan lika gärna vara så att man stöder ett parti därför att det hävdar åsikter som svarar mot ens egna. När överensstämmelse mellan åsikt och partiuppfattning föreligger, är härmed inte sagt att åsikt är verkan och partiuppfattning orsak; det kan lika gärna vara så att åsikt är orsak och partiuppfattning verkan. Att man håller fast vid ett parti och därför bejakar ett svarsalternativ som synes stämpla en som traditionalistisk och icke-prövande kan helt enkelt bero på att man fortsättningsvis känner sig tillfreds med det val man en gång gjort och därför upprepar det, det behöver inte vara så att partiidentifikationen fördunklat ens vilja och förmåga att göra en utilitetsbedömning. För att upprepa Lewins träffande formulering: »Om varken väljaren eller hans parti ändrat sin politiska hållning mellan två val är det ju rationellt av honom att förbli sitt parti trogen».³⁹

Med en liknande invändning kan man tillbakavisa satsen att röstning som är förankrad i en social gruppstillhörighet inte vägleds av överväganden av rationell natur. Om nämligen en person hör till en grupp och röstar på ett parti som han anser arbeta för denna grupp, är det mer eller mindre orimligt att klassificera honom som irrationell. En studie av *Arthur Goldberg* är värd uppmärksamhet i detta sammanhang.⁴⁰ Han frågar efter relationen mellan partiuppfattning och sociala gruppnormer och intresserar sig bl.a. för utbildningens betydelse i denna relation. Utgående från antagandet att personer som fått utbildning har lättare att göra rationella val, menar Goldberg att sådana personer borde vara benägna att avvika från röstning enligt familjetradition, om en sådan röstning en gång är irrationell. När Goldberg går till empirin finner han emellertid i regressionsanalyser som skall förklara partiidentifikationen att sociologiska karaktäristika svarar för en betydligt större del av variansen i den beroende variabeln för de som fått en bättre utbildning, och han konkluderar att gruppnormer då i själva verket kan tänkas fungera som »rational guides to action». Studien synes m.a.o. påvisa att det finns en rationell komponent i en partiidentifikation som bygger på gruppnormer, och vi kan sammanfatta Goldbergs argumentering i hans egna ord: »It might not be untoward, then, for research to be addressed to a world of rational voters seeking to reduce information costs by following group norms, which have in the past seemed effective...»⁴¹

Slutligen kan det irrationella i röstning enligt allmänideologisk övertygelse ifrågasättas enligt helt liknande linjer. Vi kan här ånyo hänvisa till Downs, som lanserar satsen att väljarnas röstning är behäftad med en betydande osäkerhet, som de har svårt att övervinna, eftersom deras kunskap är långtifrån fullständig och deras möjligheter att införskaffa information är starkt begränsade. Ideologier blir då genvägar till sådan kunskap och information, i den meningen att en väljare kan avstå från att framkalkylera sin partidifferen-

tial och i stället nöja sig med att framkalkylera sin ideologidifferential.⁴² Beteendet är rationellt om det föreligger beteendelikheter mellan partierna som svarar mot ideologilikheterna, om väljaren använder information om ideologier som en kostnadsnedbringande väg till information om issues. Vill man alltså hävda att röstning enligt ideologi är irrationellt — vilket det naturligtvis kan vara — måste man kunna visa att de som bejaktar ideologiskt formulerade svarsalternativ av den typ vi ovan hänvisat till verkligen gör det utan att falla tillbaka på underliggande föreställningar om beteendelikheter.

4. En metodisk notis

Det vi sagt hittills kan sammanfattas i två påståenden: att det ur många synpunkter är viktigt att veta om genomsnittsväljaren är rationell och att det råder en betydande oklarhet om han är det eller inte. Avslutningsvis skall vi kort referera ett möjligt sätt att komma till en viss klarhet på denna punkt, ett sätt som kommit till användning i några tämligen färskas empiriska undersökningar. Vi avser *Martin Fishbeins* s.k. ab-modell.⁴³

Denna modell är i och för sig mycket enkel. I formella termer lyder den

$$A_o = a_i b_i$$

där (A_o) står för attityd vis-à-vis ett objekt, (a_i) för värdering och (b_i) för trosföreställning. Modellen formulerar alltså satsen att en persons attityd vis-à-vis ett objekt är en funktion av hans trosföreställningar om detta objekt och hans värdering av innehållet i dessa föreställningar. En person kan t.ex. om ett parti X ha vissa föreställningar om att partiet besitter riktig information, att det är hederligt och att det går in för sambeskattning och sänkt skatteprogressivitet; till den del denna person gillar dessa egenskaper och dessa skattepolicies är hans attityd vis-à-vis X då positiv. För att testa modellen krävs då oberoende mätningar av (b_i), (a_i) och (A_o), och såväl Fishbein som de som har sökt tillämpa hans modell har gjort flitigt bruk av den semantiska differentialen. För att illustrera modellens kalkyleringsmekanismer skall vi anföra ett hypotetiskt exempel som konstruerats av *H. T. Reynolds* (tabell 2); exemplet utgår från det starkt förenklande antagandet att det finns endast en operativ trosföreställning.⁴⁴

I exemplet mäter man alltså P:s värderingar och trosföreställningar med bipolära sjupunktsskalor, som går från värdet -3 till värdet $+3$. Det förra värdet uttrycker starkt avståndstagande, det senare oförbehållsamt accepterande,

och värdet 0 står följaktligen för »ingen åsikt». I vårt exempel är personerna 1 och 2 båda starka anhängare av Y; den förra tror att X starkt driver Y och hans attityd vis-à-vis X är följaktligen starkt positiv; den senare tror att X starkt motsätter sig Y och hans attityd vis-à-vis X är följaktligen starkt negativ. Om dessa personer skall kunna klassificeras som rationella väljare bör de bete sig så att P1 röstar på X, medan P2 inte gör det — detta är kort och enkelt uttryckt huvudtanken i detta sätt att närma sig problematiken kring den rationella väljaren.

Tabell 2. Rationalitetskalkylering enligt Martin Fishbeins ab-modell: en konstruerad illustration.

Person (P)	P:s attityd för en policy (Y)	Grad av trosföreställning hos P att ett parti X omfattar Y	A = ab
1	3	3	9
2	3	-3	-9
3	-3	-3	9
4	3	0	0
5	0	3	0

Vad har man då preliminärt kommit till i undersökningar av denna typ? Svaret är — och det är kanske inte helt överraskande — att det i väljarkåren finns såväl rationella som irrationella element. Det är dock intressant att notera att Keys berömda påstående att »voters are not fools»⁴⁵ synes få stöd, åtminstone i den meningen att rationella betraktelsesätt förefaller vara vida mer utbredda i valmanskåren än de tidiga pionjärstudierna på området gav vid handen.⁴⁶ Vi skall anföra ett exempel på detta genom att återge en tablå ur en här tidigare citerad undersökning av Kendall Baker och Oliver Walter, där författarna bl.a. sammanställde korrelationer mellan attityder, röstningsintentioner och faktiskt röstningsbeteende bland väljarna i Wyoming i 1972 års presidentval (P) och kongressval (C).⁴⁷ Tablåen, som återges i tabell 3, ger författarna anledning konkludera att genomsnittsväljaren inte är obenägen att göra kalkyler och rangordna alternativ, snarare tvärtom. Konklusionen förstärks av det faktum att det var sakfrågorna (Baker och Walter hade infört även image- och partikomponenter i det attitydindex de opererade med) som var särskilt starkt relaterade till röstningsintentioner och faktiskt röstningsbeteende, och det förtjänar även nämnas att de väljare som hade framkalkylerat den största differentialen var de vars beteende bäst kunde förutsägas.

Tabell 3. Några korrelationer mellan kandidatvärdering, röstningsintention och röstningsbeteende i Wyoming 1972.

	Röstningsintention				Faktiskt beteende	
	McGovern	Nixon	Roncalio	Kidd	P	C
A ₀	.63	-.66			-.66	
A ₀			.57	-.56		-.53

Anm. Positiva och negativa korrelationer är likvärdiga: negativa markeringar indikerar en positiv respons för Nixon och Kidd, positiva markeringar indikerar en positiv respons för McGovern och Roncalio.

När man försöker överföra denna undersökningsdesign på mångpartisystemets mer komplexa problematik stöter man givetvis på många svårigheter av teknisk och analytisk natur. Att komponera det index som skall mäta (A₀) är sålunda ingen lätt sak, men det låter sig kanske dock göras. Att observera är att överväganden av den komplicerade natur vi ovan berört i avsnitt 2 rimligtvis måste bakas in i detta index, om någon grad av tolkningsmässig klarhet skall föreligga. Vi skall emellertid inte här penetrera dessa problem, utan avslutningsvis peka på ännu en frågeställningsmässig omständighet. Denna omständighet är att rationalitet givetvis kan föreligga i olika mått i olika typer av val. Som redan de siffror vi här återgett synes indikera, finns det en skillnad som går i den riktningen att rationella överväganden är mer frekventa i val som upplevs vara viktiga och kring vilka informationsutbudet är större. I de förhållanden som gäller i USA är ett presidentval säkert i denna mening viktigare än ett kongressval: väljarna upplever det förra vara av större allmän betydelse och är mer benägna att nedbringa sina informationskostnader. Det är givetvis helt rimligt att tänka sig att mekanismer av liknande typ spelar in i politiska system och valsystem av annan typ än i USA, och det vore av betydande intresse att veta hur det i detta avseende verkligen förhåller sig i t.ex. Finland, där man på basen av röstningsaktiviteten i olika typer av val gissningsvis kunde förmoda att de kännetecknas av olika rationalitetsgrader. På ett allmännare plan kan vi i anslutning till detta göra en normativ konklusion. Om vi kan acceptera tesen att medborgarnas politiska engagemang bör vara insiktsfullt och rationellt, följer härav att de för att kunna bete sig rationellt borde få tillgång till information om linjer och sakfrågor, till vilka de kan ta ställning. Detta betyder bl.a. att vi borde förskonas från kampanjer av den typ vi upplevde före riksdagsvalen 1975, där partierna pratade strunt i stället för politik.

NOTER:

- 1 Bernard Susser, The Behavioral Ideology: A Review and A Retrospect, *Political Studies*, 1974, nr. 3, s. 288.
- 2 Robert A. Dahl, The Behavioral Approach in Political Science: Epithap for a Monument to a Successful Protest, *The American Political Science Review*, 1961, nr. 4, s. 770.
- 3 Evron Kirkpatrick, The Impact of the Behavioral Approach on Traditional Political Science (ingår i: Austin Ranney, ed.: *Essays on the Behavioral Study of Politics*, University of Illinois Press, 1962, Urbana), s. 5.
- 4 David Easton, The Current Meaning of »Behavioralism» (ingår i: James C. Charlesworth, ed.: *Contemporary Political Analysis*, The Free Press, 1967, New York), ss. 16—17.
- 5 En utmärkt översikt och analys av meningsmotsättningarna mellan »normativister» och »funktionalister» ges i Leif Lewin, *Folket och eliterna. En studie i modern demokratisk teori*, Almqvist & Wiksell, 1970, Stockholm.
- 6 David Easton, *A Systems Analysis of Political Life*, John Wiley & Sons, Inc., 1965, New York.
- 7 Easton, *op.cit.* (1965), kapitlen 22—28.
- 8 Krister Ståhlberg, *Teori och praxis i kommunal planering*, Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut, nr. 4, 1975, Åbo, s. 295.
- 9 Herbert A. Simon, *Administrative Behavior. A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*, Second edition, The Free Press, 1957, New York, ss. 61—78.
- 10 Jmfr Christer Carlsson, Vad är cybernetik?, *Finsk Tidskrift*, 1974, nr. 9, ss. 404—405.
- 11 Simon, *op.cit.*, ss. 81—84.
- 12 Ståhlberg, *op.cit.*, s. 296.
- 13 Anthony Downs, *An Economic Theory of Democracy*, Harper and Brothers, 1957, New York, s. 7.
- 14 Kendall Baker — Oliver Walter, Voter Rationality: A Comparison of Presidential and Congressional Voting in Wyoming, *The Western Political Quarterly*, 1975, nr. 2, s. 317.
- 15 Downs, *op.cit.*, s. 6; Baker—Walter, *op.cit.*, ss. 317—318.
- 16 William Riker — Peter Ordeshook, A Theory of the Calculus of Voting, *The American Political Science Review*, 1968, nr. 1, s. 27.
- 17 Downs, *op.cit.*, ss. 38—40. — Av de många försök som gjorts att operationalisera och testa Downs resonemang nämner vi här William R. Shaffer, *Computer Simulations of Voter Behavior*, Oxford University Press, 1972, New York; samt N. Frohlich — J. A. Oppenheimer — J. Smith — Oran R. Young, *Rational-Choice Theories of Voting* (Paper presented at the IXth World Congress, IPSA, Montreal 1973). — För en socialpsykologiskt orienterad diskussion av Downs tankesätt, se Franz Lehner, Cognitive Structure, Uncertainty and the Rationality of Political Action: A Synthesis of Economic and Psychological Perspectives, *European Journal of Political Research*, 1975, nr. 3, ss. 275—291.
- 18 Jmfr Gunnar Sjöblom, *Party Strategies in A Multiparty System*, Studentlitteratur, 1968, Lund, ss. 148—157.
- 19 Jmfr här framställningen i Risto Sänkiaho, *Populismen syntymalli* (ingår i: Voitto Helander, toim.: *Vennamolaisuus populistisena joukkoliikkeenä*, Eget förlag, 1971, Hämeenlinna), ss. 34—35.

²⁰ Downs, *op.cit.*, s. 148.

²¹ Jmfr Sjöblom, *op.cit.*, ss. 266—272.

²² För några allmänna kommentarer, se Erik Allardt, Valtio-opin ajankohtaisesta tilasta ja tutkimuspolitiikasta (ingår i: Raimo Lintonen, toim.: Kuudennet politiikan tutkimuksen päivät Helsingissä 10—11.1.1974, *Helsingin Yliopiston yleisen valtio-opin laitoksen tutkimuksia* N 32, 1974), ss. 11—18.

²³ Hannu Nurmi, On Synthetizing Research Stemming from Different Methodological Ground Positions, *Institute of Political Science, University of Turku, Research Reports* No. 25, 1974, s. 19.

²⁴ Pertti Pesonen, *The Timing of the Vote Decision*, Tampereen Yliopisto, Poliitiikan tutkimuksen laitos, tutkimuksia No. 2, 1967, s. 2.

²⁵ Bo Särilvik, Political Stability and Change in the Swedish Electorate, *Scandinavian Political Studies*, Vol. 1, 1966, s. 195.

²⁶ Henry Valen, Partiforskynninger ved stortingsvalget i 1965, *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1967, nr. 2, s. 132.

²⁷ Pertti Pesonen, Political Parties and the Finnish Eduskunta: Voters' Perspectives, Party Nominations, and Legislative Behavior, *Tampereen Yliopisto, Poliitiikan tutkimuksen laitos, tutkimuksia* No. 17, 1970, s. 13.

²⁸ Paul Lazarsfeld — Bernard Berelson — Hazel Gaudet, *The People's Choice. How the Voter makes up his Mind in A Presidential Campaign*, Columbia University Press, 1944, New York; Bernard Berelson — Paul Lazarsfeld — William McPhee, *Voting. A Study of Opinion Formation in A Presidential Campaign*, The University of Chicago Press, 1954, Chicago; Angus Campbell — Gerald Gurin — Warren Miller, *The Voter Decides*, Row, Peterson & Co., 1954, New York; Angus Campbell — Philip Converse — Warren Miller — Donald Stokes, *The American Voter*, John Wiley & Sons, 1960, New York.

²⁹ Resultaten av dessa mätningar kommenteras ingående och kritiskt i Lewin, *op.cit.*, ss. 29—81.

³⁰ Berelson—Lazarsfeld—McPhee, *op.cit.*, s. 316.

³¹ Lewin, *op.cit.*, ss. 6—7.

³² Michael Shapiro, Rational Political Man: A Synthesis of Economic and Social-Psychological Perspectives, *The American Political Science Review*, 1969, nr. 4, s. 1106.

³³ Eugene Burdick, Political Theory and Voting Studies (ingår i: Burdick — Arthur Brodbeck, eds.: *American Voting Behavior*, The Free Press, 1959, New York), ss. 138—139.

³⁴ V. O. Key, *The Responsible Electorate. Rationality in Presidential Voting 1936—1960*, Belknap Press, 1966, Cambridge; Harry Daudt, *Floating Voters and the Floating Vote*, H. E. Stenfert Kroese N. V., 1961, Leiden.

³⁵ Bengt Särilvik, Stabila väljare och partibytare, *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1975, nr. 3, särskilt s. 142.

³⁶ Lewin, *op.cit.*, ss. 54—55.

³⁷ Se ovan not 29.

³⁸ Pertti Suhonen, Liikkuva äänestäjä Suomen monipuoluejärjestelmässä. Tutkimus äänestäjien siirtymistä vaalikaudella 1966—1970, *Tampereen Yliopisto, Poliitiikan tutkimuksen laitos, tutkimuksia* No. 26, 1972, s. 38.

³⁹ Lewin, *op.cit.*, s. 52.

⁴⁰ Arthur S. Goldberg, Social Determinism and Rationality as Bases of Party Identification, *The American Political Science Review*, 1969, nr. 1, ss. 5—25.

⁴¹ Goldberg, *op.cit.*, s. 21.

⁴² Downs, *op.cit.*, ss. 98—100. Jmfr även Erik Rasmussen, *Komparativ politik 1*, Bokförlaget Aldus/Bonniers, 1971, Lund, ss. 232—233.

⁴³ Martin Fishbein, A Behavior Theory Approach to the Relations between Beliefs about an Object and the Attitude Toward the Object (ingår i: Fishbein, ed.: *Readings in Attitude Theory and Measurement*, John Wiley & Sons, 1967, New York).

⁴⁴ H. T. Reynolds, Rationality and Attitudes Toward Political Parties and Candidates, *The Journal of Politics*, 1974, nr. 3, s. 988.

⁴⁵ Key, *op.cit.*, s. 7.

⁴⁶ Förutom här tidigare åberopade studier av Key, Daudt, Särilvik, Shapiro, Goldberg, Baker—Walter och Reynolds skall vi ännu nämna Theodore F. Macaluso, Parameters of »Rational» Voting: Vote Switching in the 1968 Election, *The Journal of Politics*, 1975, nr. 1, ss. 202—234.

⁴⁷ Baker—Walter, *op.cit.*, s. 323.